

A szegénységről – másképpen

„Talán nem volt még olyan esemény a világtörténelemben, amely oly mértékben magára vonta volna a világ figyelmét, annyira megváltoztatta volna kollektív tudatunkat és olyan erővel demonstrálta volna, hogy az emberiségnek újra kell fogalmaznia az önmaga által felállított fontossági sorrendet, mint a szeptember 11-én bekövetkezett horzalmos tragédia. Az emberiség nagy része órákon belül megtudta, hogy egy gyűlölettel és erőszakkal teli világban senki számára sem létezik biztonság vagy menekvés, még a világ legerősebb katonai és gazdasági hatalmának gazdag kiváltságosai számára sem”, írja David C. Korten az Altern-csoporthoz eljuttatott üzenetében. Jóllehet lapszámunk tartalma már a nyár folyamán kialakult, az Egyesült Államok elleni példátlan terrortámadás különös súlyt ad a megjelenő témáknak.

Tanulmányaink mindegyikében fontos szerepet játszik a szegénység, miközben nyilvánvaló, hogy a szegénységről nem lehet úgy beszélni, hogy közvetve ne essék szó a gazdagságról és az emberek közötti különféle egyenlőtlenségekről is. Közelítésmódunk azonban nem szokványos, a probléma felszínes elemzése helyett a szegénység fogalmának és tartalmának a mélystruktúráját kívánjuk feltárni, amelyhez lapszámunk három új, ritkán figyelembe vett szempontot kínál. Egyrészt megvizsgáljuk azt, hogy az emberek kit vagy mit tartanak felelősnek a szegénységért, s hogy ezeket a véleményeket mennyiben alakítják a gazdag és befolyásos szervezetek üzenetei és érdekei; másrészt elemezzük, hogy valóban szükség van-e arra a társadalmi szempontból gyakran irritáló, környezeti szempontból pedig fenntartathatatlan anyagi gazdagságra, amely ma a világ fejlettnek nevezett országait jellemzi; harmadrészt bemutatjuk azt a dilemmát, amely a saját kultúráját mindeddig többé-kevésbé sértetlenül megőrző népcsoportokkal kapcsolatos, hiszen ők a nyugati világ fogyasztóinak szemszögéből elképzelhetetlen nyomorban élnek – miközben gyakran látványosságként szolgálnak a turisták számára.

Első írásunk a brit David J. Harpertől származik, aki az egyesült királyságbeli Whiston kórház pszichológusa (Prescot, Merseyside). A tanulmány a szegénységpszichológiában több szempontból is új utakat nyitott, amint arra egy, a szakterületet áttekintő friss tanulmány is rámutat (*Psychology of Poverty*; in: P. E. Earl – S. Kemp (szerk.): *The Elgar Companion to Consumer Research and Economic Psychology*; Edward Elgar, Cheltenham, UK, 1999, 463–467. o.).

Harper először azokat az uralkodó megközelítéseket mutatja be, amelyek a szegénység okait firtatják. Ennek keretében a kutatók egyéneket kérdeznek meg, hogy szerintük mi okozza országukban vagy a világon a szegénységet, s a válaszokat jellegük szerint csoportosítják. A válaszok többnyire magukat a szegényeket okolják a helyzetükért, vagy a szegénység sorsszerűségét hangoztatják (kedvezőtlen időjárás stb.), illetve a torz társadalmi struktúrák szerepét hangsúlyozzák. E kutatások során azonban elmarad annak a fontos kérdésnek a vizsgálata és megválaszolása, hogy egy társadalomban az emberek miért éppen az adott módon vélekednek a szegénység okai felől. E kutatási módszer pontosan azoknak a kormányzatoknak és multinacionális vállalatoknak a lehetséges szerepét hagyja homályban, amelyek a világ gazdasági erőforrásaira összehasonlíthatatlanul nagyobb hatással vannak, mint a szegénység okai felől kérdezett személyek. Ráadásul már magának a szegénységnek a definíciója is ideológiával telített: az alacsonyra állított szegénységi küszöb azt sugallja, hogy alig van szegénység, míg egy magasabb küszöb nagy szegénységre utal. Nem mindegy tehát, ki és hogyan beszél a szegénységről.

E problémák láttán a hagyományos megközelítés elégtelenségére következtethetünk, s a szerző a probléma áthidalására a diskurzuselemzés módszerét ajánlja. (A diskurzuselemzésről általában lásd Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*; Budapest, Tankönyvkiadó, 2000, 423–565. o.) E módszer egyrészt képessé tehet a szegénységmagyarázatok következményeinek kezelésére (például amikor valaki a kedvezőtlen időjárásban a világ természetes igazságosságát látja, s ezért szerinte a nyugati kormányzatoknak nem kell segíteniük), másrészt új kutatási területeket nyit, amennyiben nemcsak az egyének, hanem a piaci és a kormányzati szervezetek motivációit is vizsgálhatóvá teszi. A szerző számos gyakorlati példát hoz arra, hogy a sajtó és a televízió, valamint a különféle segélyszervezetek miképpen alakítják a szegénységről szóló diskurzust saját érdekeiknek megfelelően. Mivel az egyén a társadalom része, ezért nem képes függetleníteni magát az ott zajló párbeszédtől sem, ezért az emberek szegénységről alkotott véleményét jelentősen befolyásolják ezek az érdekek. Mindemellett a szerző rámutat a diskurzuselemzés esetleges relativizmusában rejlő veszélyre is (miszerint a szegénység *nem valódi* jelenség, hanem csak társadalmi konstrukció), ám ez kellő körültekintéssel kezelhető probléma, s ennél fontosabb az a lehetőség, amely a szegénység diskurzusa mögött meghúzódó érdekek felismerésével utat nyit egy kritikusabb szemléletmód kialakítása felé.

A szegénység és a gazdagság témakörének objektív megítélését azonban nem csupán a társadalmi szereplők üzleti érdekei befolyásolják, hanem az is, hogy miként határozzuk meg a jóllétet és fonnáljuk emberképünket. (Persze az érdekek itt is szerepet játszanak, hiszen az ezeket sértő tudományos fel-

ismerések széles körű terjedését nagymértékben akadályozhatják.) Lapszámunk második írása e sorok írójának disszertációjából átvett részlet, amely a nyugati társadalmak fogyasztásával kapcsolatos kérdéseket tekinti át. Kiindulópontunk az, hogy a fogyasztás mai mértéke a földi bioszféra korlátozott eltartóképesége miatt túlzott, s megvizsgáljuk a fogyasztás csökkentésének esélyeit. E kutatás tétje jelentős, ugyanis ha a nyugat környezeti szempontból túlzott fogyasztásáról a többség felismeri, hogy az nem szolgálja az ember jóllétét sem, akkor úgy csökkenthető a fogyasztás általános szintje, hogy közben nem csökken a társadalmi jóllét (win-win stratégia), s a „fejlett” országok alacsonyabb fogyasztása hozzájárulhat az erőforrások méltányosabb elosztásához is. Magyarország mint gazdaságilag közepesen fejlett ország számára pedig az a következtetés adódhat, hogy a fejlődés új útjait célszerű keresnie, hogy elkerülje a nyugati fogyasztói társadalmak zsákutcáját.

Az írásban bemutatjuk a gazdasági növekedést leginkább szolgáló *materialista beállítottság* káros társadalmi hatásait: a materialista emberek erőteljesebb önzését, alacsonyabb fogyasztói etikáját és elégedetlenségre való hajlamát, valamint azt, hogy a szétzilálódott családi háttérrel rendelkezők többnyire materialistábbak az ép családban felnövőkhöz képest. E kutatások alapján tehát a gazdasági szempontból kedvező materialista beállítottság nem „kifizetődő” az ember jólléte szempontjából. Ismertetjük azokat a kutatásokat is, amelyek országok között és országon belül vizsgálták az emberek szubjektív jóllétérzete és anyagi gazdagsága közötti kapcsolatot. E kutatásokból kiderül, hogy a jóllétérzet és az anyagi gazdagság közötti kapcsolat egy bizonyos anyagi életszínvonal elérése után megszűnik, s az ember egyébként, nem anyagi szükségletei kerülnek előtérbe.

A fogyasztói társadalomból való kiábrándulás lehetősége nem csupán elmélet vagy a kérdőíves kutatási módszertan csalóka játéka, hanem egyre nyilvánvalóbb gyakorlati lehetőség, legalábbis erre utal az Egyesült Államokban terjedő *önkéntes egyszerűség* mozgalom. Bemutatjuk a mozgalom alapértékeit, és azt, hogy miként lehet megkülönböztetni az önkéntes egyszerűsítőket a szegényektől. Ám a mozgalom árnyoldalai felől sem hallgatunk: vajon miként lehetséges az, hogy míg a statisztikák szerint az amerikai társadalom mintegy egynegyede már a sajátjának érzi ezt a kevésbé materialista értékrendet, mégsem csökken a lakossági összefogyasztás nagysága. Politikai síkon például fel sem merül a gépjárműhasználat visszaszorításának a lehetősége, ehelyett inkább az üvegházhatás erősödését fékezni hivatott Kyotói Egyezmény felmondásáról s az alaszakai természetvédelmi területek kőolaj-kitermeléssel való megbolygatásáról hallunk.

Az önkéntes egyszerűsítők fogyasztói társadalomból való kitörési kísérletének kudarcra valószínűleg az emberi teljesség dimenzióinak elégtelen kezeléséből fakad. Egyik legfontosabb üzenetünk az, hogy az ember társas, kulturális, természeti és vallási gyökereire egyformán nagy figyelmet kellene

fordítanunk. Mindezekhez *Magyari Beck* István (pszichológus, egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Pedagógiai Tanszék) számos hasznos és gondolatébresztő megjegyzést fűzött, s ezeket a Kovász olvasói számára is hozzáférhetővé tesszük, hiszen a szerző a vizsgált jelenséget egy tágabb történeti távlatban is elhelyezi.

Számunkat a turizmus hatásait ökológiai és társadalmi szempontból vizsgáló írással zárjuk. *Horn* Gergely (okleveles közgazdász) írása – többek között – rámutat azokra a dilemmákra, amelyek a turizmus és a hagyományos társadalmak között feszülnek. A turizmus ugyanis óhatatlanul a nyugati kultúra terjedését szolgálja, mivel a turisták többsége ragaszkodik az otthon megszokott életviteléhez. A felkeresett terület lakói pedig (akiket talán épp a nyugatitól eltérő életvitelük miatt látogatnak) kénytelenek megismerkedni ezzel a kultúrával, s a pénzbevétel érdekében ki kell elégíteniük a nyugati látogatók fogyasztási-kényelmi-esztétikai igényeit. Ha ezt megteszik, maguk is részévé válnak a fogyasztói logikának, tárgyaik és szokásaik elüzlésnek s hiteltelenné válnak. Ha viszont elszigeteljük ezeket az embereket a turistáktól, s mintegy múzeumi látványossággként mutogatjuk őket a kíváncsi nyugatiaknak, akkor vajon nem arról van-e szó, hogy mesterségesen elzárjuk őket a fejlődés lehetőségétől, hogy mások számára szórakoztató látványossággként szolgáljanak – teszi fel a kérdést a szerző. Mindez ismét élesen felveti a szegénység és a jóllét kérdését, azaz hogy lehetséges-e emberhez méltó életmódot folytatni a nyugati fogyasztói társadalmon kívül.

Lapszámunk tehát, ha közvetlenül nem is foglalkozik a jövedelmi egyenlőtlenségek, a kizsákmányolás és az erőszak kérdéseivel, a szegénységről folytatott diskurzus, az anyagiak és a jóllét, valamint a különféle kultúrák közvetlen, azaz turisták révén megvalósuló találkozásának vizsgálatával talán mégis hozzátehet valamit a szörnyű terrorcselekmények mögött meghúzódó okok felismeréséhez és felszámolásához. Amint azt oly sokan hangsúlyozták az elmúlt napokban, az okok megértésével nem felmentést kívánunk adni az erőszakos cselekmények elkövetőinek, s azt sem állítjuk, hogy kizárólag az egyenlőtlenség az erőszak kiváltója. Az Altern-csoport és a Kovász inkább David C. Kortenhez csatlakozik, akinek a szeptember 11-i események kapcsán megfogalmazott levele szerint „*föl kell készülnünk arra, hogy új fórumokon, új módon vitassuk meg a világ helyzetét*”.

KOCSIS TAMÁS